

MIKOLA GYÖNGYI

„Egy bizonyos tragikus ősz”

HÁBORÚ ÉS FORRADALOM V. D. NABOKOV EMLÉKEZETÉBEN

Vlagyimir Dmitrijevics Nabokov jogászprofesszort és politikust, az oroszországi Alkotmányos Demokrata Párt¹ egyik alapítóját, vezetőjét és parlamenti képviselőjét, a cári rendszer bukása után alakult Ideiglenes Kormány adminisztrációjának egyik irányítóját, a bolsevik hatalomátvételt követően pedig az emigráns kormány igazságügy-miniszterét nem csak a „saját jogán” tartja számon a történetírás Nyugaton és Oroszországban. A világhírű író, Vladimir (oroszosan: Vlagyimir Vlagyimirovics) Nabokov édesapjaként alakja és munkássága az irodalomtörténetészeket is foglalkoztatja. Míg Nabokov, az író saját visszaemlékezéseiben említést tesz arról, milyen volt számára a „híres apa” gyermekeként felnőni, V. D. Nabokov legfőképpen a „híres fiú” apjaként él a köztudatban. Az európai emigrációban Nabokov Szirin álnéven jelentette meg műveit, hogy megkülönböztesse magát rendkívül sokat publikáló, közismert édesapjától, V. D. Nabokovtól, aki az egyik legkiemelkedőbb, legismertebb és legbefolyásosabb liberális politikus volt Oroszországban, illetve az 1917-es bolsevik puccsot követően az európai emigrációban, egészen 1922-ben bekövetkezett korai és tragikus haláláig, amikor Berlinben orosz fasiszták megölték. Nem csak államférfiként szerzett nevet magának, hanem a büntetőjog professzoraként is széles hazai és nemzetközi elismertségre tett szert. 1905 és 1915 között ő volt a Nemzetközi Kriminológiai Szövetség orosz tagozatának elnöke. Fia *Szólj, emlékezet!* című önéletrészésének kilencedik, V. D. Nabokov rövid életrajzát tartalmazó fejezetében, így említi ezt: „a hollandiai konferenciákon azzal szórakoztatta és nyűgözte le hallgató-ságát, hogy szükség esetén orosz és angol beszédeket tolmácsolt németre és franciára, és fordítva.”²

Mindazonáltal, ahogy erre Brian Boyd felhívja a figyelmet kétkötetes Nabokov-monográfiájának *Liberális vonások: a múlt mintázata*³ című első fejezetében, ahol az írónak a családjából hozott történelmi és politikai örökségét térképezi fel: nyugatos műveltsége ellenére V. D. Nabokov nem volt internacionalista, és nem volt híve a Nyugat kritikátlan utánzásának. A nyugatos orientáció mély nemzeti elkötelezettséggel párosult nála.

V. D. Nabokov apai ágon régi orosz arisztokrata családból származott. Apja, az író nagyapja, Dmitrij Nabokov (1826–1904) igazságügy-miniszterként dolgozott a Felszabadítónak is nevezett II. Sándor, majd annak fia, III. Sándor cár szolgálatában. Az ő nevéhez fűződik II. Sándor nagy reformjai közül talán a legsikeresebbnek bizonyult törvénycsomag: az 1864-

¹ Oroszul: Konztyitucionno-gyemokratyicseszka Partyija. A név kezdőbetűiből keletkezett a párt rövidített elnevezése, a kadet. Az idegenesen hangzó nevet később Népi Szabadság Pártra változtatták, de a köznyelv és maguk a párttagok is a kadet elnevezést használták leginkább.

² Vladimir Nabokov: *Szólj, emlékezet!* Ford.: Pap Vera-Ágnes, Európa Kiadó, Budapest, 2006. 186.

³ *Liberal Strains: The Pattern of the Past*. In: Brian Boyd: *Vladimir Nabokov. The Russian Years*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990. 15–36.

es jogi reform, amely a rendkívül elmaradott orosz igazságszolgáltatás rendszerét az akkori nyugat-európai színvonalra emelte. Bevezették többek között a nyilvános tárgyalást, az esküdtiséket, a kontradiktórikus eljárást (a vád és a védelem elkülönülését). A bíróság függetlenné vált az államtól, ezt a bírák elmozdíthatatlansága garantálta. Jóllehet Dmitrij Nabokov ízig-veéig konzervatív bürokrata volt, leváltásáig következetesen védelmezte az államtól független igazságszolgáltatás elvét és gyakorlatát. Feltehetően köze volt annak a kommunikének a megalkotásához is, melyben II. Sándor bejelentette volna a birodalmi reformok fejlesztése érdekében szükségessé váló törvényhozó tanácsadó testület megalapítását. E testület felállítása lehetett volna az első lépés a parlament és az alkotmány létrehozásának irányába. A kommuniké megjelenését azonban megakadályozta az 1881 februárjában elkövetett merénylet, mely kioltotta a cár életét, és nemcsak a reformok megtorpanását vonta maga után, hanem végzetes hatással volt Oroszország további sorsára is.

Vlagyimir Dmitrijevic Nabokov követve a családi tradíciót, elvégezte a szentpétervári egyetem jogi fakultását. Kutatási területe a kriminalisztika lett, számos tanulmány fűződik a nevéhez, tanított a Birodalmi Jogtudományi Akadémián. Ahogy miniszterként Dmitrij Nabokov, jogtudósként és politikusként ő is fellépett a zsidók jogainak védelmében. 1903-ban a *Pravo* (Jog) című folyóiratban megjelent *A kisinyovi vérfürdő* című cikkében elítélte a rendőrségnek a zsidók elleni pogromban játszott szerepét. Büntetésképpen megfosztották udvari rangjától. Tíz évvel később minden más elfoglaltságát félretéve maga utazott Kijevbe, hogy tudósítsa a Kadet Párt nemhivatalos lapja, a *Recs* (Beszéd) olvasóit az orosz Dreyfus-ügyként elhíresült, Oroszországban és szerte a világon nagy fölháborodást kiváltó Bejlisz-ügyről. A zsidó Mendel Bejliszt egy keresztény fiú rituális meggyilkolásával vádolták, annak ellenére, hogy a bizonyítékok egy tolvajbanda ellen szóltak. Bejliszt végül felmentették. Ugyancsak folytatva korábbi igazságügy-miniszter édesapja törekvéseit, V. D. Nabokov a halálbüntetés eltörlésének legelkötelezettebb szószólója lett. (Dmitrij Nabokov ugyan a maga korában még csak felvetni sem tudta a halálbüntetés eltörlését, viszont elérte a nyilvános akasztások bárbar gyakorlatának beszüntetését.)

Konzervatív és az udvarhoz mindvégig lojális apjával ellentétben azonban Vlagyimir Dmitrijevic Nabokov lemondott a fényes udvari karrier lehetőségéről, szembefordult a cári önkényuralommal, és csatlakozott a rendkívül sokféle irányzatot magába foglaló, magasan képzett és társadalmilag elkötelezett értelmiséghez, az ún. intelligenciához. Ahogy Boyd összefoglalja az idézett fejezetben, felfogása szerint a jog fejlődése és a politikai progresszió egymástól elválaszthatatlan folyamatok voltak. Az egyéni szabadságjogok, azaz az emberi jogok intézményét nem absztrakt elméleti konstrukciónak tekintette, hanem hosszú politikai küzdelmek gyümölcsének, mely arra hivatott, hogy védje a politikai szabadságot mindenfajta hatalommal szemben. Kriminológusként pedig ellenezte a szociológia általánosító tendenciáit, és azt hangsúlyozta, hogy a személyes felelősség gondolata már önmagában is olyan felszabadító koncepció, amely szembehelyezkedik a tömeges megtorlások időtlen igazságtalanságával, vagy mindazok „preventív” büntethetőségével, akiket valamilyen okból veszélyesnek tart a hatalom, vagy akik egyszerűen csak különbözőek. A homoszexuálisok, a korábbi elítéltek, a csavargók, a politikai nézeteik miatt üldözöttek – megítélése szerint mindannyian védelemre szorultak az akkori törvények elnyomásával szemben.⁴

⁴ Boyd: i. m. 28.

Boyd monográfiájának életrajzi adataira, valamint az orosz liberalizmus történetével kapcsolatos memoárookra, orosz emigráns és nyugati, főleg angolszász szakmunkákra építve Dana Dragunoiu *Vladimir Nabokov and the Poetics of Liberalism* (Vladimir Nabokov és a liberalizmus poétikája) című könyvében amellet érvel, hogy Nabokov saját politikai nézeteit mint apai örökséget fogta föl, és a regényei sajátos formáját és textúráját átható, az etikával, az igazságossággal és a művészettel kapcsolatos politikai implikációk voltaképpen nem mások, mint apja életével, munkásságával, kudarcaival és halálával kapcsolatos meditációk.⁵

Dragunoiu munkájának címe némileg félrevezető, mivel azt a képzetet kelti, mintha Nabokov művei a liberális gondolkodás valamiféle illusztrációi lennének, ami nem állja meg a helyét. Az a megközelítés azonban, mely a politikai komponenst vizsgálja a rendkívül komplex nabokovi mintázatokban, véleményem szerint releváns. Különösen izgalmas felvetés ezen belül is az apa *kudarcainak* kérdése.⁶

Nabokov a *Szólj, emlékezet!*-ben a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szól apja jogászai és politikai törekvéseiről, kimagasló kvalitásairól, de hangsúlyozza és meg is formálja saját eltérő, személyes perspektíváját az édesapjáról a korabeli nyilvánosságban és a történelmi emlékezetben kialakuló, jóval egysíkúbb képpel szemben. Az apjáról rajzolt portréban finoman kirajzolódik kettejük *különbségének* különleges tükörszimmetriája: Nabokov nem ért a politikai meggyőzés művészetéhez, apja pedig képtelen a legegyszerűbb vers vagy elbeszélés létrehozására is. Kölcsönösen csodálják viszont a másikban a másfajta tehetséget, mely ez esetben a nyelvhasználattal kapcsolatos kiemelkedő, eltérő adottság:

„Tiszta, noha eléggé monoton stílusa volt: az orosz zsurnalizmushoz tartozó, a klasszikus műveltséggel járó óvilági metaforák és szónoki fogások ellenére – legalábbis megcsömörlött fülem számára – mostanában vonzónak tűnik sajátosan borongós méltósága, mely kirívó ellentétben állt (mintha csak valamely idősebb, szegény rokon beszédmódjához tartozott volna), színes, különcködően régies, gyakran költői, néha sikamlós mindennapi kijelentéseivel. A kiáltványok (...) és vezércikkek megörzött vázlatai dőlt, szépségesen egyenletes, hihetetlenül szabályos kézírással íródtak, alig zavarják meg javítások, és a tisztaság és meggyőzés olyan erejéről tanúskodnak, amelyet mulatságos összevetni saját macskakaparásommal, összefirkált vázlataimmal, gyilkos javításaimmal, átírásaimmal és újabb javításaimmal ... Természetesen figyelemre méltó szónok volt, »angol stílusú« hűvös orátor, akitől távol álltak a demagógia hentesi gesztusai és a rétori csaholás, és ebből – szörnyen hibásan fejezem ki magam, amikor nincs előttem a legélt lap – ismét nem örököltem semmit.”⁷

Amit az idézett részben Nabokov a „tisztaság” (purity) szóval fejez ki, nemcsak stilisztikai kérdés, hanem apja számára alapvető politikai érték volt, mégpedig a hitelesség követelménye. Írásainak meggyőző ereje nem csak a jogi analízisekben edződött elme strukturált, világos, jól követhető levezetéseiből adódott, hanem az őszinteségéből is. Az írás, még ha természetesen fegyelmesebben, mint a hétköznapi sokszínűbb, játékosabb és szertelenebb

⁵ Dana Dragunoiu: *Vladimir Nabokov and the Poetics of Liberalism*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois, 2011. 7.

⁶ Hetényi Zsuzsa, Nabokov magyar monográfusa az *Adomány* című, utolsó oroszul írt regény kapcsán mutat rá a befejezetlenségi effektus és a kudarc poétikai jelentőségére Nabokovnál. In: Hetényi Zsuzsa: *Nabokov regényösvényei*, Kalligram Kiadó, Budapest, 2015. 454–460.

⁷ *Szólj, emlékezet!* i. m. 189–190.

megnyilvánulások, még ha a „borongós méltóság”⁸ stilisztikai formájában is, de a kiérlelt, felelősségteljes, és főképpen *valódi* meggyőződést formálta meg közérthető módon a papíron.

Ariadna Türkova-Williams orosz Puskin-kutató, író és újságíró, a Kadet Párt Központi Bizottságának egyetlen női tagja, a női egyenjogúság szószólója, akinek volt alkalmja jól megfigyelni párttársa nyilvános szerepléseit, memoárjában úgy emlékszik V. D. Nabokovra, mint kitűnő jogászra, aki a legbonyolultabb kérdéseket is képes volt átlátni, értelmezni, és világos válaszokat adni. Mindemellett kiemeli azt az életörömmel párosuló magabiztosságot is, amely neveltetésbeli és alkati adottságként szintén hozzájárult Vlagyimir Dmitrijevics sikeres közszerepléseéhez:

„A másik népszerű pétervári jelöltünk V. D. Nabokov volt. Jóllehet a népszerű jelző nem igazán illik az ő elegáns, választékos stílusához. A sors kegyeltjeként azokban a magas állami-hivatali körökben nevelkedett, ahol a jó modor elengedhetetlen része volt a képzettségnek. Ugyanolyan szabadon és magabiztosan beszélt, mint ahogyan kinézett. Nagyon okos ember volt, intellektuális fölényt mosollyal enyhítette, mely hol jóindulatú, hol pedig gunyoros volt. Ki sejtette volna, ha erre az életérős, szép és sikeres férfira nézett, hogy keserű nélkülözés vár rá az emigrációban és korai halál egy gyilkos kezétől?”⁹

Ariadna Türkova-Williams leírja azt a jelenetet is, amikor V. D. Nabokov lelkesen, izgatottan és minden jó modorról megfélelmezve sáros cipőben rontott be egyik párttársa lakásába, boldogan újságolva: „Megválasztottak!” Azonban, ahogy fia írja: „A Történelem úgy tűnik, már a kezdetek kezdetétől tökéletesen megfosztotta a lehetőségtől, hogy nagyszerű államférfiúi képességeit kibontakoztathassa egy nyugati típusú orosz köztársaságban.”¹⁰

Az 1906 márciusában megalakult Első Állami Dumában, Oroszország történelmének első választott törvényhozó testületében a Kadet Párt a képviselői mandátumok 38%-ával többségbe került a parlamentbe. A párt frakcióvezetője V. D. Nabokov lett. Ahogy Boyd is megállapítja, más (nyugati) körülmények között a kadetok mérsékelt liberálisoknak számítottak volna, de a cári Oroszország viszonyai között radikális reformereknek tekintették őket. Az igazi forradalmárokkal ellentétben nem a hatalom erőszakos megdöntését tűzték ki célul, hanem bízták a meggyőzés erejében. Mint kiderült, hiába: a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom követelése (V. D. Nabokov legemlékezetesebb parlamenti beszédében), valamint a párt Gerzenstein nevével fémjelzett agrárreform-javaslat a földosztásról elfogadhatatlan volt II. Miklós cárnak, és még ugyanazon év júliusában elrendelte a Duma fősózlatását. Ezután a parlamenti képviselők egy része a finnországi Viborgba menekült, és tiltakozásképpen kiadták a Viborgi Nyilatkozatot, melyben passzív ellenállásra, az adófizetés és a katonai szolgálat megtagadására szólították föl a lakosságot – eredménytelenül. Az aláírók, köztük V. D. Nabokov büntetése később három hónap börtön, valamint politikai jogainak durva korlátozása lett: többé nem indulhatott választáson. Tragikus fordulata a történetnek, hogy július végén Gerzensteint megölték a feketeszázások, a reakciók, cárhoz hű mozgalom tagjai, akik tervet dolgoztak ki a baloldal hat legbefolyásosabb vezetőjének likvidálására. A következő a

⁸ Az eredetiben „an attractive gray dignity” – nem feltétlenül ‘borongós’, inkább a szürkének valami megnyerő, elegáns, visszafogott árnyalata.

⁹ Ариадна Търкова-Вильямс: *На путях к свободе*. Overseas Publications Interchange Ltd, 1990. – Московская школа политических исследований, Москва, 2007. 236. http://www.rusliberal.ru/books/Tyrkova_Na_putyah_k_svbode_pdf.pdf

¹⁰ *Szólj, emlékezet!* 187.

sorban V. D. Nabokov lett volna, de ismerősei még időben értesítették az ellene készülő me-renyletről, és feleségével egy időre elhagyta az országot.¹¹ Visszatérése után a *Recs* szerkesztőjeként és publicistájaként dolgozott, és az I. világháború kitöréséig a Kadet Párt Központi Bizottságának tagja volt.

Nabokov a *Szólj, emlékezet!* egy későbbi fejezetében tervezett írni apjának arról a könyvéről, mely a háború alatt tett „félhivatalos” angliai látogatásról szólt, ez a fejezet azonban nem készült el, és a könyvben később sem tesz rá utalást. Vlagyimir Dmitrijevicsét mint tartalékos zászlóst rögtön a háború kitörése után mozgósították. Először Viborgba, később a Rigai-öbölbe helyezték, majd pedig visszakerült Pétervárra, ahol a vezérkar stábjában az utánplás hátországi megszervezésébe kapcsolódott be.

A Kadet Párt kezdetben ellenezte, hogy Oroszország beavatkozzon az európai konfliktusba. A párt vezetőjének, a neves, nemzetközileg is elismert történésznek, Pavel Miljukovnak a háborúellenes cikkei miatt egy rövid időre betiltották a *Recst* is. Ám miután Oroszország belépett a háborúba, Miljukov megváltoztatta a véleményét, és a háború folytatásának legel-szántabb híve lett, ami később politikai bukásához is vezetett. V. D. Nabokov ekkoriban szü-neteltette pártbeli tevékenységét, mivel etikailag összeférhetetlennek tartotta, hogy az orosz hadsereg tisztjeként részt vegyen a politikai küzdelmekben. Angliai utazására, melyről fia említést tesz a memoárjában, 1916 februárjában került sor az angol kormány meghívására. Az elhúzódó háborúban elszenvedett óriási veszteségek miatt az orosz közvéleményben lábra kapott a vélekedés, hogy Anglia nem elég elkötelezett szövetséges, és nem tesz meg min-dent a mihamarabbi győzelemért. Annak érdekében, hogy ennek a szkepticizmusnak gátat vessenek, az angolok az orosz vezérkaron keresztül meghívtak hat újságíró, hogy győződjek meg a saját szemükkel az angol háborús erőfeszítésekről, és tájékoztassák benyomásaik-ról az orosz közvéleményt. Az orosz küldöttség tagjai voltak: E. A. Jegerov, a *Novoje Vremja* című jobboldali napilaptól, K. I. Csukovszkij író, a népszerű pétervári hetilap, a *Nyiva* tudósítójaként, A. N. Tolsztoj író, a *Russzkije Vedomosztyi* liberális moszkvai napilaptól, V. I. Nyemirovics-Dancsenko, író (a híres rendező bátyja), a *Russzkoje Szlovo* moszkvai kormánypárti napilaptól, valamint a liberális *Recs* képviselőjében V. D. Nabokov. A küldöttség összetétele – ahogy erre a lapban megjelent cikkeit könyv formájában közreadó V. D. Nabokov is utal a kötet előszavában – nem tükrözte hűen az orosz sajtó teljes spektrumát. Baloldali, illetve ki-mondottan háborúellenes orgánum képviselője nem szerepelt a küldöttségben. Vlagyimir Dmitrijevics fotókkal is illusztrálta úti jegyzeteit, az utazásukról készült fényképeket kérésé-re az *Illustrated London News* bocsájtotta a rendelkezésére, akár csak a fedőlapon szereplő nyomatot, egy gázálarcot viselő angol katona félelmet keltő, erőt és elszántságot sugárzó ké-pét. (A fotók egyikén látszik, hogy a küldöttség többi tagjától eltérően Vlagyimir Dmitrijevics katonai egyenruhában van, mely még jobban kiemeli magas, robusztus termetét.) A könyv, mely *A harcoló Angliából*¹² címet viseli, nemcsak történelmi dokumentumként érdekes, ha-nem abból a szempontból is, hogy lehetőséget nyújt az idősebb Nabokov, egy múlt századi li-berális orosz értelmiségi Európához való viszonyának jobb megértéséhez.

¹¹ Boyd, 67. Boyd szerint Nabokov, az író valószínűleg sosem szerzett tudomást erről a fenyegetésről, mivel nem említi sehol.

¹² В. Д. Набоков: *Из воюющей Англии*. Художественно-графическое заведение Унион, Петроград, 1916. http://militera.lib.ru/prose/russian/nabokov_vd01/index.html

Vlagyimir Dmitrijevic ugyanis nem csak az orosz küldöttség számára rendezett hivatalos programokról tudósít nagyon lelkiismeretesen, hanem az utazás körülményeiről (Svédországon és Norvégián keresztül utaztak vonattal, majd az Északi-tengeren hajóval) és mindarról, amit a londoni és a párizsi életből tapasztalt az öthetes tartózkodása alatt. (A párizsi út nem volt része a hivatalos menetrendnek, oda Alekszej Tolsztojjal és Nyemirovics-Dancsenkóval turistaként utaztak az angol frontszakasz franciaországi részéből, mert kíváncsiak voltak, milyen Párizs a háború alatt.) V. D. Nabokov részletesen beszámol a magas szintű diplomáciai és sajtófogadásokról: találkoznak a királlyal, a flottához elkíséri őket Sir Arthur Balfour, korábbi brit miniszterelnök, az Admirális első lordja, a Brit Haditengerészet akkori irányítója. Neves angol értelmiségiek, magas rangú katonatisztek és a brit sajtó mintegy 150 munkatársa vesz részt a különböző fogadásokon, hivatalos reggeliken és ebédeken. Találkoznak többek között Sir Arthur Conan Doyle-lal, H. G. Wells íróval, a *Világok harca* szocialista érzelmű szerzőjével, Hagberg Wrighttal, a Londoni Könyvtár ruszofil igazgatójával, Tolsztoj-fordítóval, Lord Kitchenerral, az akkor legismertebb brit katonatiszttel, korábbi hadügyminiszterrel, Churchill barátjával és harcostársával. V. D. Nabokov nagy elismeréssel számol be a flottánál tett skóciai látogatásról, lenyűgözik a portsmouthi hajó- és fegyvergyár méretei, szervezettsége, a katonai kiképzőközpontok szellemisége, a hadiipar érdekében átalakított gyárakban folyó munka. Alekszej Tolsztojjal és Nyemirovics-Dancsenkóval elutaznak az angol front franciaországi és belgiumi szakaszára, a lövészárkokhoz. Beszámol a német támadások következtében teljesen a földdel egyenlővé tett francia kisvárosok látványáról, a katonák mindennapjairól a lövészárkokban, és csodálattal adózik a front mögötti hátszágban folyó magas szintű szervezett munkának, az újrashasznosító üzemeknek, a kitűnő kenyeret előállító sütődének; még a gázálcot is felpróbálja. Könyvében külön fejezetet szentel a német és osztrák táborokban raboskodó orosz hadifoglyok nyomorúságos helyzetének, arról ír, mennyire magukra vannak hagyatva francia, belga és angol társaikhoz képest, akik rendszeresen kapnak csomagokat hazulról, míg az oroszok szinte soha. Bár a téma nem szerepel a hivatalos menetrendben, V. D. Nabokov fontosnak tartja megosztani olvasóival az orosz hadifoglyoknak juttatott angol segélyszállítmányokkal és a segélyek finanszírozását biztosító angol bizottság jótékonyági akcióival kapcsolatos értesüléseit és kutatásait, mivel, ahogy írja, ezekben mutatkozik meg leginkább Anglia valódi viszonya az oroszokhoz. Idézi az orosz foglyok köszönő leveleit, és arra buzdítja honfitársait, hogy még ha jelképes összegekkel is, de járuljanak hozzá az angol Vöröskereszt segélyalapjához (a pontos cím a lábjegyzetben), mivel egy ilyen a gesztusnak óriási erkölcsi jelentősége van. Az úti jegyzetek egyébként is folyamatosan kiemelik a vendéglátók nagyvonalúságát, vendégszeretetét. V. D. Nabokov külön is a hálás azért, hogy a britek nem hozzák szóba a rettenetes orosz belpolitikai viszonyokat. Azért is nagyra értékeli ezt, mivel pontosan tudja, hogy az angol közvélemény, amely „a szabadság és a jog tiszteletének szellemében nevelkedett”, milyen gyanakodva tekintett az oroszokkal való szövetségre. A fogadásokon elhangzó beszédekből kiemeli azt a visszatérő elemet, hogy a háború győzelmes befejezése után Nagy-Britannia szorosabbra kívánja fűzni kapcsolatait Oroszországgal. Ennek első előkészületeiként orosz tanszékek létrehozását határozták el a birminghami és a sheffieldi egyetemeken. Az orosz küldöttség felveti a diákcserék fontosságát is.

V. D. Nabokov, aki nem először jár Angliában, természetesen naprakész ismeretekkel rendelkezik az angol politikai életről. Londonba érkezésének második napján, úgy tűnik, az

orosz küldöttség egyedüli tagjaként, részt vesz egy magánében Sir Arthur Balfour társaságában, akit nemcsak mint politikust tart nagyra, hanem mint filozófust is, és akivel eszmecserét folytat a háború állásáról a Dardanellákon és Egyiptomban, de ezek részleteit, mivel magánbeszélgetésben hangzottak el, nem osztja meg az olvasóival. Részletesen beszámol viszont az általános hadkötelezettséget bevezető új törvényről. A jogász Vlagyimir Dmitrijevicset élénken foglalkoztatja, hogy vajon ez nem jelent-e fordulatot Anglia történetében, és nem jelenti-e, hogy a későbbiekben Nagy-Britannia is áttér a kötelező katonai szolgálatra, de mindenki, a számára legnagyobb tekintéllyel bíró Balfour is úgy nyilatkozik, hogy az ideiglenes azt jelenti, hogy ideiglenes, és a háború után Anglia visszatér a korábbi gyakorlathoz.¹³ V. D. Nabokov e törvény kapcsán részletesen ír arról a nagy sajtóérdeklődést kiváltó bírósági gyakorlatról, melynek során a lelkiismereti okokra hivatkozó szolgálatmegtagadók kérelmeit bírálják el. A másik ilyen jogi-politikai természetű probléma, melynek nagyobb teret szentel úti jegyzeteiben, a szüfrazsett-mozgalom és a nők szavazati jogának kérdése. Felidézi, hogy amikor 1914 tavaszán először járt Londonban, a szüfrazsett-mozgalom és az ír kérdés mármár polgárháborús feszültséget generált a városban. A háború kitörésével ezek a konfliktusok eltűntek, de V. D. Nabokovnak nincs kétsége afelől, hogy a háború után újra elő fognak kerülni, mégpedig teljesen megváltozott kontextusban. A nők szavazati jogával kapcsolatban ezt prognosztizálja:

„Kétségtelen, hogy az angol nők törvényes és természetes felszabadítási törekvéseinek való makacs ellenállás jelentős részben nem logikus érvek következménye volt (hiszen ilyenek nem léteznek), nem is célszerűségi megfontolásoké (maga ez az ellenállás bizonyult a lehető legcélszerűtlenebbnek), hanem a politikai gondolkodásmód struktúráiból és megrögzött vélekedéseiből adódott, és a gondolkodásbeli tényezőknél túl pszichológiai adottságokban is gyökerezett. E téren azonban a háború olyan megrázkódtatást okozott, melynek következtében az égető politikai problémákkal kapcsolatos tradicionális megközelítések tarthatatlannak bizonyulnak majd, de legalábbis fölöttébb népszerűtlenné lesznek.”¹⁴

A hadi és politikai beszámolókat rendre megszakítják a könyvben a színházról, irodalomról és a képzőművészetről szóló eszmefuttatások. V. D. Nabokovnak nemcsak az angol politikáról vannak naprakész ismeretei, rendkívül tájékozott az európai színházi élettel kapcsolatban is. Az úti jegyzetek olvasója értesülhet róla, mit játszanak a londoni és a párizsi színpadokon, hogyan hatott a háború a műsorpolitikára (túlsúlyba kerültek a könnyed, szórakoztató darabok és a harci szellemet erősíteni hivatott didaktikus-propagandisztikus művek), és a színészek játékára (Párizsban nem volt hiteles a jókedv a színpadon, Londonban viszont a színészek művészete legalább az előadás idejére feledtette a nézővel a játszott darab gyengeségét), valamint hogy miért marad el az angol dráma színvonala az oroszétól (az oroszokkal ellentétben a legjobb angol prózaírók nem dolgoznak a színházaknak, valamint persze Shakespeare meghaladhatatlan zsenialitása). Egy elmaradt program miatt felszabadult időben Alekszej Tolsztojjal több mint két órát töltenek a National Gallery még látogatható termeiben, vissza-visszatérve Turner egy-egy tájképehez, Gainsborough portréihoz. Talán egész utazása alatt az angol és európai festészet itt látott remekművei váltják ki a legnagyobb lel-

¹³ Igaz, a fronton harcoló tisztek úgy vélekednek, hogy a háború után a leszerelő katonák majd meg fogják szavazni a kötelező sorkatonai szolgálatot, mert saját bőrükön tapasztalják, hogy erre szükség van.

¹⁴ V. D. Nabokov: *Из воюющей Англии*, i. m. 116–117.

kesedést a szerzőből. Megdöbbenésének ad hangot, hogy ezeket a felbecsülhetetlen értékű kincseket még nem evakuálták a gyűjtemény nagyobb részéhez hasonlóan, és hogy bármikor történhet egy ostoba baleset, és egy barbár német légitámadás következtében a csodálatos alkotásoknak csak az emléke marad. Míg az angol jogi és politikai küzdelmekkel kapcsolatban nem nyilvánít egyértelmű véleményt, itt kategorikusan leszögezi, hogy felelőtlenség a galériát nyitva tartani, és nem hatják meg azok az érvek sem, melyek szerint erre azért van szükség, hogy a frontról hazatérő katonák és a háborúban kimerült polgárok szellemi-lelki felüdülésre lelhessenek a műalkotások között. A művészettel kapcsolatos jegyzetekből kirajzolódik, hogy V. D. Nabokov, ahogy majd később a fia is, mélyen elítéli a művészet utilitarista szempontoknak való alárendelését, bármilyen nemesek legyenek is ezek a szempontok, és az ilyen törekvésekben a művészet degradációját látja. A politikai propaganda eszközévé alacsonyított művészetet élvezhetetlennek, ennél fogva hatástalannak tartja.

V. D. Nabokov tudósításait annyira áthatja a személyes érdeklődés és őszinte lelkesedés, valamint a büszkeség, hogy Anglia, a korabeli Európa gazdaságilag és politikailag talán legfejlettebb országa megbecsült szövetségesként tekint az oroszokra, és persze annak reménye, hogy a háború után Oroszország egyenrangú partnerként vehet részt az európai politikában, hogy könyvét valóban hiteles beszámolóként lehet felfogni, nem tekintető pusztán megrendelésre írt propagandának. Könyve nem hagy kétséget afelől, hogy V. D. Nabokov a háborús erőfeszítések értelmét és célját nem a birodalom terjeszkedésében látja, hanem abban, hogy a győzelem után hazája is elindulhat a nyugati típusú demokratikus fejlődés irányába. Egy évvel az utazás után azonban a háború iszonyú bumerángxént üt vissza, és e rettenetes tapasztalat fényében ez a remény olyan elérhetetlen vágyálomként és illúzióként tűnik föl, melyért minden képzetetet fölülmúlóan súlyos árat kell fizetni.

Ennek megfelelően egészen más a hangvétele Vlagyimir Dmitrijevic Nabokov 1918-ban, a Krímben írt visszaemlékezéseinek. *Az Ideiglenes Kormány és a bolsevik puccs* című írás¹⁵, édesapja más cikkeivel, beszédeivel és tanulmányaival egyetemben egyszerre képezte részét az író Nabokov személyes emlékezetének, és egyúttal része lett a bolsevik forradalom kulturális emlékezetének is, mivel ez volt az első, nyitó kötete az I. V. Gesszen által kiadott *Az orosz forradalom archívuma (Архива русской революции)* című, 1921 és 1930 között megjelenő húszkötetes könyvsorozatnak. Mint az Ideiglenes Kormány kabinetfőnöke és a kezdetben legerősebb koalíciós párt, a Kadet Párt egyik vezetője, valamint a bolsevik megszállás elől a Krímbe menekült Tartományi Kormány igazságügyi minisztere, Vlagyimir Dmitrijevic Nabokov nem csak közvetlen szemtanúja, hanem szereplője és alakítója is volt az eseményeknek. A visszaemlékezések egyik legfeltűnőbb sajátossága az objektivitásra való törekvés, az analitikus módszer, amely számításba veszi – mai terminussal – a szociálpszichológiai összetevőket is, valamint a már-már önkínzásig kritikus szemlélet saját maga, párttársai és a kormánytagok szerepét és felelősségét illetően. V. D. Nabokov a jövő történészeinek írva az archívumokhoz, írásos anyagokhoz való hozzáférés hiányában is a lehető legnagyobb fokú hitelességre törekszik. Olyannyira, hogy visszaemlékezéseinek őszinteségét paradox módon egyik legnagyobb ellenfele, Lev Trockij is elismeri, ugyancsak emigrációban írott fő művében,

¹⁵ В. Д. Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот*, Overseas Publications Interchange Ltd., London, 1988.

Az orosz forradalom történetében,¹⁶ ahol többször is hivatkozik – kárörvendően és ideologikus csúsztatásokkal – „a legtekintélyesebb kadet” e munkájára.

V. D. Nabokov úgy írja le azt az időszakot, amely az ún. februári forradalom és a Téli Palota elfoglalása között eltelt, mint az illúziók fokozatos elvesztésének folyamatát, a periodikus visszatérő megrázkódtatások, krízisek, végzetes hibák lidérces sorozatát, folyamatos haldoklást. A retrospektív szemléletben világosan kirajzolódik számára az Oroszországot „a bukásba és gyalázatba vezető út”, amelynek első jelei már 1917 tavaszán is megmutatkoztak:

„Ma már világosan látszik, hogy éppen ezekben a viharos napokban, amikor a forradalom győzelme után először mutatkozott meg egy pillanatra az anarchia dühtől eltorzult arca, amikor a pártos intrikák és a demagóg vágyálmok nevében ismét felszínre hozták az Acheront, és a bűnös könnyelműség, amely öntudatlanul is kezet nyújtott az áruló politikai számításnak, ultimátumot adott az Ideiglenes Kormánynak, és elérte nála, hogy végzetes engedményeket tegyen, és meghátráljon két alapvető kérdésben – a külpolitikában és a közigazgatásban –, ezekben a napokban lezárult a forradalom első, fényes és győzelmes fázisa, és kirajzolódott – ekkor még nem világosan – az az út, amely Oroszországot a bukásba és gyalázatba vitte.” (Kiemelés az eredetiben.)¹⁷

V. D. Nabokov alapvető felismerése, hogy már a kezdetben ott rejlett a vég, amit akkor még a legokosabb, legtájékozottabb emberek sem sejtettek.

V. D. Nabokovot mint kiváló jogászt az Ideiglenes Kormány kérte fel, hogy működjön közre Mihály nagyherceg lemondó nyilatkozatának megfogalmazásában, valamint győzze meg a Kadet Párt vezetőjét, Miljukovot a kormányba történő visszatéréséről. (A monarchista Miljukov a cár lemondása után nem akar részt venni az Ideiglenes Kormányban.) II. Miklós cár nem csak a saját, hanem kiskorú és beteg fia nevében is lemondott a trónról, testvére, Mihály nagyherceg javára. Mihály azonban attól tartva, hogy uralkodása akadályos lehet a békés átalakulásnak, a vérontást megelőzendő, szintén lemondott a trónról, és jogköreit az Ideiglenes Kormányra ruházta. V. D. Nabokov szerint alkotmányjogi értelemben a cárnak nem lett volna lehetősége lemondani a trónról a saját nevében sem, nemhogy a fiáiban. Az Ideiglenes Kormány legitimitása szerinte jelentősen csökkent a cár lemondása után, egyfajta alkotmányjogi szakadás keletkezett. Bár a cár önkényuralma tarthatatlan volt, és a Romanovok tekintélye romokban hevert, az abszolút cári hatalom megszűnése, a trón összeomlása a keveseket érdeklő jogi problémákon túl súlyos és beláthatatlan következményekkel járó lélektani megrázkódtatást eredményezett a nép körében, olyan hatalmi vákuumot hozott létre, amelyet az Ideiglenes Kormány vezetői valós katonai erő híján nem tudtak betölteni. A bolsevikok agresszív propagandája és minden gátlást nélkülöző folyamatos térfoglalása következtében fokozatosan elvesztették a közigazgatás fölötti hatalmukat is. V. D. Nabokov maga is várta a forradalmat, rövid időre őt is magával ragadta a régi, fenntarthatatlan rendszert elsöprő radikális változás eufóriája, ám ezt igen gyorsan követte a súlyos kiábrándulás és a növekvő tehetetlenség érzése az elhatalmasodó anarchia láttán. V. D. Nabokov egyike volt azon keveseknek, akik korán felismerték a bolsevik propagandában rejlő veszélyeket és a tömegpszichózis jelentőségét a politikai fordulatokban.

Fia, az író Nabokov 1923–24 telén alkotott *Morn úr tragédiája* című drámája, melyben Nabokov talán a legközvetlenebbül foglalkozik az orosz forradalommal, egyik figyelemre

¹⁶ Лев Троцкий: *История русской революции. Том 1. Февральская революция.* <https://www.e-reading.club/book.php?book=98728> Utolsó letöltés: 2018. aug. 30.

¹⁷ Владимир Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот.* I. m. 9–10.

méltó párhuzama az a mozzanat, hogy a Király személyes okokból hagyja el a trónt, és ezzel óhatatlanul is utat nyit az „Akheron felszínre törésének”, hogy a kárhozat alvilági folyójának V. D. Nabokov által használt mitológiai metaforájával éljünk. A másik ilyen párhuzam a színházi hatások és mechanizmusok szerepének kérdése a politikában. Ezért is olyan érdekes a V. D. Nabokov által Alekszandr Kerenszkijről rajzolt portré, amelyben megnyilvánul az egyébként színházrajongó politikus viszolygása a színészkedéstől a politikában. Kerenszkij úgy jelenik meg a visszaemlékezésekben, mint egy simára borotvált, színészarcú piperkőc, aki folyton hunyorog, és akinek kellemetlen a mosolya. A szerző szerint Kerenszkijt sem képességei, sem felkészültsége nem tette alkalmassá arra a szédítően magas szerepre, amely az Ideiglenes Kormány miniszterelnöki tiszte volt, így nem is csoda, ha ebbe dicstelenül bele is bukott, másfelől pedig súlyosan minősíti az őt bálványozó „politikai bagázst” is, hogy éppen egy ilyen jelentéktelen személyben látták meg a forradalmi idők jelképét. Kerenszkij túltengő hiúsága és beteges önhittsége mellé még egy negatív tulajdonság párosult V. D. Nabokov szemében: a színészkedés (актерство), mely még szűk körben is jellemezte őt, ahol pedig mindenki jól ismerte a másikat, és senkit nem tudott becsapni. Kerenszkij mindenáron, kényszeresen hatni és imponálni akart, és abszolút tévesen mérte föl lehetőségeit és az Ideiglenes Kormányra leselkedő veszélyeket, végzetesen alábecsülte Lenint is, mivel ítélőképességét elhomályosította az önnön erejébe és hatalmába vetett hit, valamint a „demokrácia zálogának” kezdettől hamis szereptudata. És bár a maga módján ő is szerette a hazáját, és a színész maszkja alól időnként előbukkant a valódi érzés is, alapvetően képtelen volt arra, hogy bátran és egyenesen cselekedjen, és minden önhittsége és hiúsága mellett hiányzott belőle az igazán erős embereket jellemző szilárd meggyőződés. A beszédeit V. D. Nabokov úgy jellemzi, mint „egy cezaromániás pszichopata szakadatlan, hisztérikus jajveszékélését”.¹⁸ Az ő ellentétele a kormány tagjai közül utolsóként jellemzett Pavel Miljukov, akit nagyra tartott műveltsége, megfontoltsága és elvszerű magatartása miatt.

V. D. Nabokov művében több szinten is elemzi a februári forradalom eredményeképpen létrejött Ideiglenes Kormány kezdettől fogva gyenge legitimitásának okait: a monarchia „önfelszámolásának” alkotmányjogi és néplélektani következményeit, a válasz nélkül hagyott, szabadjára engedett bolsevik propagandát, az elmulasztott lehetőségeket a bolsevikok letartóztatására, valamint a miniszterelnök, a forradalmat megtestesítő személy totális alkalmatlanságát és hiteltelenségét. Az emlékirat mindezek mellett kitér a Kadet Párt háborúval kapcsolatos sorsdöntő hibájára, arra, hogy Miljukov nem tudta vagy nem akarta, képtelen volt elhinni, hogy a hadsereg alkalmatlanná vált a háború folytatására. V. D. Nabokov, aki a februári forradalom idején a vezérkarnál teljesített szolgálatot, sokkal inkább tisztában volt a valós helyzettel. Fronton szolgáló bajtársai leveleiből első kézből értesülhetett a hadsereg küszöbön álló összeomlásáról. Miljukov azonban meggyőzhetetlen volt. 1917 júniusában a Kadet Párt kilépett az Ideiglenes Kormányból, Miljukov elutazott Szentpétervárról. V. D. Nabokov az utolsó pillanatig a városban maradt, a választások előkészítésén dolgozott, részt vett a városi tanács munkájában, ám mindenhol érzékelte a sodródást, az egyre jobban eluralkodó káoszt, a hatékony cselekvésre való képtelenséget. Így volt ez akkor is, amikor, egy nappal a bolsevik puccs (a Szovjetunió fennállásáig: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom) előtt az akkor már katonákkal és matrózokkal körbevett Téli Palotába hívták az Ideiglenes Kormány

¹⁸ Владимир Набоков: *Временное правительство и большевистский переворот*. 59.

ülésére. Miután látta, hogy a kormány tagjai a teljes reményvesztettség állapotában vannak, és semmi érdemi munka nem várható, úgy döntött, hazamegy ebédelni. (Házuk a Bolsaja Morszkaja utca 47. nem volt messze az események epicentrumától.) Mintegy fél órával később a katonák lezárták az épületet, és az Ideiglenes Kormány tagjait letartóztatták. Az emlékirat egyik visszatérő eleme, hogy milyen trükkökre és jártasságra volt szükség a februári forradalomtól kezdve az állami épületekbe való be- és kijutásra. Nabokov említett drámájában és regényeiben is megjelenik a palotája rejtékútjain közlekedő és/vagy menekülő király motívuma. Saját emlékiratában, a *Szólj, emlékezet!*-ben a bolsevik hatalomátvételt a család autóinak történetéhez köti. (Ekkor ő már nem tartózkodik Szentpéterváron, V. D. Nabokov hetekkel korábban elküldte a családját a városból a Krímbe, párttársa és barátja, Panyina grófnő Gaszprában lévő villájába.) „Még később, egy bizonyos tragikus ős homályában a bolsevikok felülkerekedtek, és Kerenszkij egyik szárnysegédje arra kérte apámat, kölcsönözzen egy gyors autót, amelyet a miniszterelnök használhat, ha sietve távozni kényszerülne;”¹⁹ Ekkorra azonban már használható autó V. D. Nabokov tulajdonában nem maradt.

A háború befejezése és a polgárháború az egész családot a Krímbe éri, ezt már szintén az író emlékiratából rekonstruálhatjuk, amelyben viszont a történelem, a háború, még ha közvetlen életveszélybe sodorja őt is, és súlyos családi veszteségekkel jár, úgy tűnik föl, mint az emberi ostobaság banális, agresszivitásában is nevetséges betörése a mindennapi élet, a természet, a lepkék, a költészet és a szerelem elképesztően gazdag, egyszerű és legyőzhetetlen áradatába:

„Aztán, 1918 egy tavaszi napján, amikor a sötét hegyoldalt már a virágzó mogyorófák rózsaszín póftegei élénkítették, eltűntek a bolsevikok, és helyüket átvette egy magányos, csöndes német hadsereg. A hazafias oroszok gyötrődtek a honi kivégzőktől való megszabadulás okozta ösztönszerű megkönnyebbülés és azon érzés között, hogy szabadásuk idegen – ráadásul német – megszállóknak köszönhető. Ez utóbbiak azonban Nyugaton éppen elvesztették a háborút, és lábujjhegyen jöttek Jaltára, szerény mosollyal, szürke kísértetekből álló hadseregként, amelyet könnyű volt egy hazafinak semmibe vennie és semmibe is vették őket, leszámítva a halk, meglehetősen hálátlan kuncogást, ami a park gyepén megjelenő bátortalan FÜRE LÉPNI TILOS feliratokat kísérte.”²⁰

Majd eltűnnek ők is, helyüket átveszik a fehérek, míg végül, 1919 tavaszán a Vörös Hadsereg északról betör a Krímbe, és a Nabokov-család egy Remény nevű, szárított gyümölcsöt szállító görög hajón örökre elhagyja Oroszországot. Az utolsó pillanatban a hajón még hallani a fegyverropogást, ahogy a vörösök elfoglalják a szevasztopoli kikötőt. Apa és fia sakkoznak a fedélzeten.

¹⁹ *Szólj, emlékezet!* 195.

²⁰ *Szólj, emlékezet!* 261–262.